הרב אהרן בק

"ויחוגו לי במדבר"

מדוע לא דרש משה את שחרורם של ישראל ממצרים?

א. "שלושה ימים" – על שום מה?

1. הצגת הבעיה

מאמר זה בא לענות על הקושיה המפורסמת, שכבר דשו בה רבים[1], הנוגעת לדרישותיו של משה רבינו מפרעה במהלך מכות מצרים.

ראשיתה של השאלה כבר בפעם הראשונה שבה שולח ה' את משה לעמוד לפני פרעה (ג, יח)[2]:

> וּבָאתָ אַתָּה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נֵלְכָה נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ.

השאלה מתעוררת מאליה: הלא תכליתה של שליחות משה היא להוציא את העם ממצרים ולהביאו אל ארץ זבת חלב ודבש כפי שהובטח לאבות. מדוע אפוא "מסתפק" משה בבקשה של שלושה ימי חופש לשם זביחה לה'?

שאלה זו מתחדדת לאורך רבים מהמפגשים בין משה ופרעה, שבהם עומד משה על דרישה זו, ואפילו אינו מעלה את האפשרות לצאת לחלוטין ממצרים. כך בפגישה הראשונה של משה ואהרן עם פרעה (ה, א-ג):

> וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פַּרְעֹה כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שַׁלַּח אֶת עַמִּי וְיָחֹגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר... וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עָלֵינוּ נֵלְכָה נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ פֶּן יִפְגָּעֵנוּ בַּדֶּבֶר אוֹ בֶחָרֶב.

ובמכת ערוב, מנהל משה משא-ומתן עם פרעה על האופן שבו מבקש משה לזבוח לה' (ח, כא-כד):

> וַיִּקְרָא פַרְעֹה אֶל מֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר לְכוּ זִבְחוּ לֵאלֹהֵיכֶם בָּאָרֶץ. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לֹא נָכוֹן לַעֲשׂוֹת כֵּן כִּי תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם נִזְבַּח לַה' אֱלֹהֵינוּ הֵן נִזְבַּח אֶת תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם

1. סיכום מתומצת של הקושיות והתירוצים השונים ראה אצל נ' ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 73-76; הרב א' סמט, עיונים בפרשות השבוע - שמות (סדרה ראשונה), ת"א 2009, עמ' 178-191.
2. כל הפנייה סתמית במאמר הינה לספר שמות.

לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלֻנוּ. דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נֵלֵךְ בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה׳ אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר יֹאמַר אֵלֵינוּ. וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אָנֹכִי אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וּזְבַחְתֶּם לַה׳ אֱלֹהֵיכֶם בַּמִּדְבָּר רַק הַרְחֵק לֹא תַרְחִיקוּ לָלֶכֶת הַעְתִּירוּ בַּעֲדִי.

במקרה זה התמיהה גדלה: האם בקשת היציאה ממצרים נובעת מהחשש שהמצרים יסקלו את בני ישראל, כאשר יראו את אלה זובחים את "תועבת מצרים" לעיניהם? ואילו תיאורטית יכול היה פרעה להבטיח את שלומם של הזובחים ולאפשר להם לעשות זאת בארץ מצרים, היה מסכים לכך משה ומשאיר את ישראל במצרים? ויציאת מצרים וההבטחה לאבות וארץ זבת חלב ודבש - מה יהיה עליהן?!

במכת ארבה דורש משה לאפשר גם לטף להצטרף לזובחים (י, ט):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ נֵלֵךְ בְּבָנֵינוּ וּבִבְנֹתֵינוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבִבְקָרֵנוּ נֵלֵךְ כִּי חַג ה׳ לָנוּ.

ופרעה ממאן (י, יא):

לֹא כֵן לְכוּ נָא הַגְּבָרִים וְעִבְדוּ אֶת ה׳ כִּי אֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְּשִׁים.

ובמכת חושך מסביר משה מדוע יש צורך לקחת גם את הצאן והבקר (י, כו):

וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ לֹא תִשָּׁאֵר פַּרְסָה, כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לַעֲבֹד אֶת ה׳ אֱלֹהֵינוּ, וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע מַה נַּעֲבֹד אֶת ה׳ עַד בֹּאֵנוּ שָׁמָּה.

והקושיה זועקת לשמים: לקיחת המקנה רק משום חוסר הידיעה מה יידרש לזבוח?

בעיוננו נבחן את התשובות שניתנו עד כה לשאלה זו, ונבדוק אם הן מניחות את דעתנו. לאחר מכן נבקש להציע הסבר חדש לבעיה זו. כדי להציע אותו נצטרך להרחיב מעט את היריעה ולהתבונן במבט מקיף יותר על האירועים.

2. פירוט הבעיה

את הקושיה שהצגנו בראשית הדברים ניתן לפרק לכמה שאלות, אשר כל אחת מהן מתבוננת על הבעיה מזווית מעט שונה:

א. סתירה בשליחותו של משה:

מה דורש ה׳ ממשה לבקש מפרעה? האם את שחרורו המלא של העם - כפי שעולה, למשל, מהפסוקים הבאים: "וְעַתָּה לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֶל פַּרְעֹה וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם" (ג, י), "הוּא אַהֲרֹן וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה׳ לָהֶם הוֹצִיאוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל צִבְאֹתָם" (ו, כו) ועוד - או שמא רק את האפשרות לקבל "אשרת יציאה" לשלושה ימים כדי לזבוח לה׳ במדבר, כמתואר בפסוקים דלעיל[3]?

3. הרב מ׳ ברויאר (פרקי מועדות, עמ׳ 234-237) עונה על שאלה זו לפי דרכו העקרונית בהבנת הבחינות השונות בתורה: שתי הבקשות תואמות לשתי דרכי הנהגת ה׳ את העולם:

ב. חוסר אמת בדברי משה:

אם אכן נשלח משה לשחרר את ישראל ממצרים, כפי שהובטח לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, מדוע מציג משה טענה שקרית בפני פרעה? וכך שאל כבר האברבנאל:

> השאלה השש עשרה: באמרו (ג, יח): "ועתה נלכה נא דרך שלשת ימים". כי איך ציווה יתברך למשה רבנו עליו השלום שיאמר בשמו דבר כזב ושקר? ויותר טוב היה שיאמר בביאור: 'שלח את העם מתחת סבלות מצרים'. ומה תועלת היה בסיפור הזה, אחרי שפרעה בעל כורחו ישלחם מארצו ולא מפאת דבריהם?

ג. תכלית הבקשה:

אף אם נצליח ליישב לעצמנו את הקושי המוסרי, עדיין שאלת התכלית תהיה קשה לנו: מה הצריך את משה (ואת ה') להשתמש בתחבולה זו? מדוע לא לבקש מיד, בצורה ברורה וחד משמעית, את שחרורו המוחלט של העם?

יתרה מזאת: בקשת השחרור המקוצר לא רק שנראית מיותרת, אלא גם עלולה להיתפס כחולשה. כביכול לא העז משה לבקש יותר מאשר שלושת ימים, והסתפק בבקשה שעשויה להיחשב כסבירה בעיני המלך פרעה הגדול. וכי כך ראוי לו לקב"ה "לכופף" את בקשתו, להתפשר ולוותר, כדי להתאים את רצונו לטעמו של פרעה?

בסגנון דומה מעיר בעל העקידה:

> בדבר השליחות שאמר: "נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגו'" - כי ודאי אינו דרך כבוד למעלה לעשות כן! רק להוציאם ביד רמה מתחילה ועד סוף.

3. הפתרונות המקובלים

על שאלות אלו, בזוויותיהן השונות, כבר ניתנו תשובות רבות. אין מטרתנו במאמר זה להתפלמס ארוכות עם כל אחת מהן; נשתדל להציג את הכיוונים המרכזיים, ובצידם -

בקשת השחרור המוחלט היא בקשה במידת הדין, ובקשת ה"חופשה" - היא במידת הרחמים. יש מקום לדון במהותה של פרשנות זו הנובעת משיטתו העקרונית של הר"מ ברויאר. פתרונו של הר"מ ברויאר לבעייתנו מהווה דוגמה לשימוש בשיטת הבחינות להסברת סתירות המופיעות בחלק הסיפורי של התורה. אלא שכאן עשוי הקורא לעמוד ולשאול: אם אכן כתובים בתורה שני תיאורים שונים לאותו אירוע, מה באמת קרה שם? מבחינה היסטורית, מה בדיוק ביקש משה מפרעה, שחרור גמור או הפסקה קלה של השעבוד? שאלה זו צריכה להישאל בכל מקום שבו נעשה שימוש ב"שיטת הבחינות" לביאור החלקים הסיפוריים של התורה (בשונה מהחלקים ההלכתיים שבה). ראה: הרב א' בזק, "'שיטת הבחינות' מול ידיעת המציאות", בתוך: י' עופר (עורך), 'שיטת הבחינות' של הרב מרדכי ברויאר, אלון שבות תשס"ה, עמ' 295-298, ותגובתו של הר"מ ברויאר עצמו על כך באותו הספר: "הפשט, הדרש והמציאות - תשובה לאמנון בזק", עמ' 299-300. והדבר צריך בירור נרחב, ועוד חזון למועד.

את הבעיות העיקריות שעולות מתוכם, כדי שנוכל להיווכח שעדיין יישוב טוב לא מצאנו, ויש מקום לחזור ולעיין בפרשה סבוכה זו[4].

א. משה לא שיקר במפורש.

את הפיתרון הראשון מציג ראב"ע:

> ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה שישובו עוד[5], שייכזב, רק אמר שירחיקו דרך שלושת ימים. ודעת המצריים היתה שישובו, על כן השאילום[6].

כלומר: משה לא הוציא דבר שקר מפיו, אלא נתן לפרעה ולעבדיו מקום לטעות בדבריו.

הקושיות: גם אם נאמר ש"שקר לבן" פותר את הבעיה המוסרית - ודבר זה אינו פשוט כלל וכלל - אין ספק שעדיין שאר הקושיות נשארות בעינן: מדוע היה צורך להתפתל כך ולהציג דרישה בלשון המשתמעת לשני פנים, ולא לדרוש באופן ברור ומובהק את שחרור העם?

4. כיוונים נוספים שלא ראינו צורך להרחיב בהם: רבינו בחיי: "ח"ו שיהיה הדיבור הזה מרמה כדי לברוח, אלא כדי לקבל המצוות, כי הקב"ה הכניסם במצוות מעט מעט, שהרי נצטוו תחילה על השבת במרה". אור החיים: "כי ה' מודד מידה כנגד מידה... כי המצריים נתחכמו על ישראל לשעבדם בתחילה בפה רך, ואחר כך בפרך, והשופט בצדק מדד במידה עצמה, כי מתחילה בפה רך: 'נלכה ג' ימים', 'השאילונו כספיכם שמלותיכם וגו'', ואחר כך בפרך" (בכיוון זה של "מידה כנגד מידה", אך בהסבר אחר לגמרי, צעד הרב ז' סורוצקין בפירושו "אזנים לתורה" ל-ה, ג). העמק דבר: "ומה שציווה הקב"ה לומר כן שילכו רק דרך שלושת ימים ולשוב, מובן שהיה כדי שיגיע לשאלת כלים בשפע רב, וגם כדי שיגיע מזה לרדיפה אחריהם ויצא מזה קריעת ים סוף". פירוש מעניין מביא הר"א סמט (לעיל, הערה 1), עמ' 189, בשם פרשן קדום שלא נודע שמו, הנותן לגיטימציה לרמאות: "כי במלחמה מותר לעשות כל הערמות ותחבולות נגד האויב, אף לרמותו בדברים כזבים". ראה גם הערתו של הר"מ ברויאר, אסיף - מפרי העט והעת, ירושלים תשנ"ט, עמ' 273: "קיימת סיטואציה 'פדגוגית'... כאשר נאמרים דברים תוך התאמתם למישור מסוים ולהתייחסות אישית מסוימת. המדבר צריך להתאים את דבריו אל דרך מחשבתו של השומע... במצב כזה היו משה ואהרן כשעמדו לפני פרעה ושמעו את תגובתו השחצנית על דבר ה': 'שלח את עמי'. מיד שינו דבריהם כדי להתאימם לאופיו ולתפיסתו של פרעה: 'נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר'".
5. וכך ב"אור החיים": "דקדקתי בכל הדברים הנאמרים בעניין, ואין בהם דבר שקר, כי לא הזכיר בלשונם החזרה כלל", עיי"ש.
6. אמנם זהו רק חלק מהסברו של ראב"ע לעניין, כפי שנביא להלן.

ב. ביטוי לקושי ליבו של פרעה.

האברבנאל מציע פירוש אחר:

> עשה הקב"ה כן, כדי להראות לבני אדם חוזק לב פרעה וקשי עורפו, ושעליו יצדקו משפטיו ודיניו ומידותיו על פרעה ועל מצרים. יען וביען לא ביקשו ממנו ללכת כי אם דרך שלושת ימים לזבוח לאלוהיהם, ומסתמא יובן מדבריהם שאחר כך ישובו[7], ולא שמע אל תפילתם ואל תחינתם; וכל שכן אם יאמרו לו לשלחם כולם, שבלי ספק לא יאבה להם ולא ישמע להם. הנה מפני זה ציווה למשה רבנו עליו השלום שתהיה בראשונה שאלתו ובקשתו דבר מועט דרך שלושת ימים, להבחין בו עורפו ומצחו הקשה.

לשיטת האברבנאל, אכן משה ביקש שחרור קצר בן שלושה ימים, הגם שלא זאת הייתה מטרתו העיקרית. ידע משה שלא יסכים פרעה אף לבקשה קטנה מעין זו, ובכך תוצגנה לעין כל קשיות ערפו וסרבנותו, ובזאת יוצדק העונש האלוהי על כבדות ליבו[8].

הקושיות: לא ברור למי נזקק ה' לספק הוכחה זו. ועוד: האם רוע מעלליו בשעבוד בני ישראל, בעבודת הפרך ובהשלכת התינוקות ליאור, אין בו די כדי להצדיק עונש? האם רק כאשר ייווכח שפרעה מסרב גם לבקשה קטנה יגלה העולם עד כמה אכזרי הוא?

ג. הטעיית פרעה כדי להטביעו בים סוף.

ראב"ע, שצוטט לעיל, ממשיך את דבריו:

> ובעבור דבר אחר, שאילו נתן להם פרעה רשות ללכת ולא ישובו, לא היה רודף אחריהם, וה' ציווה לעשות כן עד שירדוף אחריהם ויטבע... ואין להרהר אחרי מעשי ה', שהכל עשה בחכמה, אע"פ שהיא נעלמה מעיני החכמים.

משה מטעה את פרעה כדי לגרום לו לרדוף אחרי בני ישראל ולהביא עליו את עונשו: להטביעו בים סוף[9]. אילו היה משה מבקש לשחרר את ישראל, לא היה פרעה רודף אחריהם. הר"ן בדרשותיו (הדרוש האחד עשר) הרחיב עניין זה:

> אילו הודיע משה לפרעה העניין בתחילה שהגיע קיצם להיגאל, אין ספק שהיה מסכים בכך מתוקף המצוה, ולא היה רודף אחריהם עוד, כי למה ירדפם אחרי שבעודם ברשותו פטרם ושילחם מאיתו?... אבל שיאמר שהם הולכים דרך שלושת ימים לזבוח, שכאשר יגידו לו אחר כך כי ברח העם, יחשוב פרעה מה שחשב.

7. כאן תשובה נסתרת לטענת ראב"ע דלעיל.
8. וכן "עקידת יצחק" ו"הכתב והקבלה".
9. ראה שמו"ר ג, יב.

הקושיות: מעבר לקושי הגדול בעצם התירוץ, עוד יש לשאול עליו מתוך פשטי הפסוקים. משמע מפירוש זה, כי גם כאשר בסופו של דבר שחרר פרעה את העם, במכת הבכורות, היה בדעתו כאילו מטרתם היא לצאת למסע קצר במדבר ולחזור; ורק כאשר גילה את התרמית החל לרדוף אחריהם. אולם לא כך עולה מפשט הפסוקים – פרעה מגרש את ישראל לחלוטין (יא, א):

> וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל מֹשֶׁה, עוֹד נֶגַע אֶחָד אָבִיא עַל פַּרְעֹה וְעַל מִצְרַיִם, אַחֲרֵי כֵן יְשַׁלַּח אֶתְכֶם מִזֶּה, כְּשַׁלְּחוֹ כָּלָה גָּרֵשׁ יְגָרֵשׁ אֶתְכֶם מִזֶּה.

מה שגרם לפרעה לרדוף אחרי בני ישראל לא היה גילוי התרמית, אלא ההזדמנות ש(חשב ש)נקרתה בפניו: הנה ישראל "נבוכים הם בארץ, סגר עליהם המדבר", וניתן עדיין להשיבם. דווקא אם נאמר שהתכוון לשחררם לגמרי, ולא לזמן קצוב בלבד, יובן מדוע שמח על ההזדמנות להחזיר את העבדים אליו חזרה (יד, ה):

> וַיֻּגַּד לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם כִּי בָרַח הָעָם, וַיֵּהָפֵךְ לְבַב פַּרְעֹה וַעֲבָדָיו אֶל הָעָם, וַיֹּאמְרוּ מַה זֹּאת עָשִׂינוּ כִּי שִׁלַּחְנוּ אֶת יִשְׂרָאֵל מֵעָבְדֵנוּ.

אילו חשב פרעה שהם יצאו לזמן קצר בלבד, יכול היה להמתין מספר ימים, בוודאי יעמדו בהתחייבותם וישובו; מה גם שסגר עליהם המדבר, ואין להם כל מוצא אחר מאשר לחזור למצרים.

אחר שסקרנו את הכיוונים הכלליים שהועלו בסוגייתנו, נבקש להציע כיוון הסתכלות שונה לחלוטין. אנו נבקש לטעון כי אכן שתי בקשות שם ה׳ בפיו של משה מאת פרעה, והן שונות זו מזו באופן עקרוני: האחת – שחרור מוחלט של העם ממצרים, והשנייה – הזכות לזבוח לה׳ במרחק שלושת ימים ממצרים. כדי להבין את שתי הבקשות הללו ואת מטרותיהן, שומה עלינו לשוב לראש הפרשה ולעיין בה מחדש.

ב. ראשית ימי השעבוד

כבר עמדו פרשנים חדשים על כפל המטרות של פרעה בפעולותיו, בראשית ימי השעבוד. בתחילה מזהה פרעה את הסכנה המאיימת עם התרבותם העצומה של בני ישראל, שעלולים להוות גייס חמישי בעיתות מלחמה (א, ח-י):

> וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף. וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ, הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מִמֶּנּוּ. הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה, וְהָיָה כִּי תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל שֹׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ.

הפתרון שמוצא לכך פרעה הוא עינוים של בני ישראל בבניית ערי המסכנות לפרעה (א, יא):

וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים **לְמַעַן עַנֹּתוֹ בְּסִבְלֹתָם** וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה אֶת פִּתֹם וְאֶת רַעַמְסֵס.

נשים לב כי **עינוי** זה, אין משמעו פגיעה פיזית בבני ישראל. פרעה עדיין אינו מבקש להשמיד את העם בפועל, אלא רק "לענות" אותו. העינוי פירושו: השפלת מעמדם האזרחי של בני ישראל[10]. פרעה מבקש להפוך את ישראל ל"אזרחים סוג ב", על כן הוא שם עליהם שרי מיסים ומטיל עליהם "עבודות שירות" קשות. מטרת הבנייה של ערי המסכנות היא לקבוע את מעמדם החברתי של בני ישראל כציבור של עבדים. אם נשווה למציאות ימינו, ניתן להשוות את מעמדם למעמדה של קבוצת העובדים הזרים שחיים בינינו.

תחכום רב יש בעצה זו של פרעה: הסכנה שנשקפה לעיניו הייתה ניסיון ההתקוממות של העם בשעת מלחמה. כאשר יבוא אויב חיצוני ויאיים על מצרים, עלולה להתעורר בבני ישראל הזהות הלאומית הנבדלת שלהם, או אז ירגישו נבדלים ונפרדים ממצרים ויצטרפו אל שורות האויב. על ידי השפלת מעמדם והפיכתם לציבור נחות מעמד בתוך מצרים, מבקש פרעה לדכא כל שאיפה לאומית מסוכנת.

אולם ניסיון זה אינו מביא את התוצאות המקוות (א, יב):

וְכַאֲשֶׁר יְעַנּוּ אֹתוֹ כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיָּקֻצוּ מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

אמנם הצליח פרעה להגדיר את מעמדם של בני ישראל כציבור נחות יותר באוכלוסייה המצרית, אבל הריבוי העצום של העם עורר בעיה דמוגרפית כבדה, שסכנתה מרובה יותר מאשר האיום הלאומי[11].

10. פירוש הביטוי "עינוי" בתורה אינו במובן המקובל היום של פגיעה פיזית אכזרית בגופו של האדם המעונה, אלא פגיעה בזהות האישיותית של המעונה. הגדרה זו בולטת במספר פרשיות בתורה. כאשר כורת לבן הארמי ברית עם יעקב ומשביע אותו: "אם תענה את בנֹתי" (בראשית לא, נ) - אין הוא חושש, כמובן, שיעקב יפגע פיזית בנשותיו; חששו הוא, כפי שהוא ממשיך ומפרט, "ואם תקח נשים על בנֹתי" - כלומר שמא יישא יעקב עוד נשים ויהפוך את רחל ולאה לבנות מעמד נחות יותר בביתו, כדוגמת שתי השפחות בלהה וזלפה. כך גם הוא מובנו של הפסוק: "ותענה שרי" (בראשית טז, ו). ראה על כך אצל הרב א' סמט (לעיל, הערה 1), עמ' 31-40. וכך הוא חטאו של מי שבא על נערה מאורסה מרצונה (ולא בעל כרחה!), ש"עינה את אשת רעהו" (דברים כב, כד).

11. במדינת ישראל של ימינו נקרתה לפנינו מציאות דומה המבליטה את השוני שבין האיום הלאומי לאיום הדמוגרפי, ומדגישה כי דווקא האיום השני, השקט יותר לכאורה, מהווה סכנה חמורה הרבה יותר מאשר הראשון. הכוונה היא לשתי תת-האוכלוסיות במדינה: הפלסטינים והעובדים הזרים. הפלסטינים דורשים הגדרה לאומית, שממנה נגזרות שאיפות מדיניות של עצמאות ריבונית ומדינית. העובדים הזרים בסך הכל מבקשים עבודה בתוך ישראל. אולם ריבוים ההולך וגדל של בני הקבוצה השנייה, אשר חיה בתוכנו ומבקשת

אז עובר פרעה לשיטת טיפול אחרת ב"בעיה" הישראלית, והוא מעביד את בני ישראל בעבודת פרך (א, יג):

> **וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם** אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ, וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה, אֵת כָּל עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר **עָבְדוּ בָהֶם בְּפָרֶךְ**.

בשונה **מהעינוי**, **העבודה** היא כבר פגיעה פיזית מוחשית בעם. מטרתה לא רק לשבור את הרוח הלאומית של המיעוט האתני הישראלי, אלא לפגוע באופן ממשי באנשים, בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה.

לאחר מכן עוברת התורה לתאר את ניסיונות הפגיעה של פרעה ביילודה הישראלית. גם כאן ניתן להצביע על שני שלבים. בתחילה פונה פרעה אל המיילדות העבריות בדרישה להמית את הבנים הנולדים (א, טז):

> וַיֹּאמֶר: בְּיַלֶּדְכֶן אֶת הָעִבְרִיּוֹת וּרְאִיתֶן עַל הָאָבְנָיִם, אִם בֵּן הוּא וַהֲמִתֶּן אֹתוֹ וְאִם בַּת הִוא וָחָיָה.

אולם המיילדות יראו את האלוהים ולא עשו כדרישת פרעה. משום כך החריף פרעה את הגזירה, ועתה פנה אל כל העם - לא רק למיילדות - וציווה להשליך את הבנים הנולדים אל היאור (א, כב):

> וַיְצַו פַּרְעֹה לְכָל עַמּוֹ לֵאמֹר, כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ וְכָל הַבַּת תְּחַיּוּן.

לרוב מתארים הפרשנים את ארבע הגזירות - עינוי ישראל, עבדות ישראל, גזירת המיילדות וגזירת היאור - כארבעה שלבים מדורגים, הפורשים את תהליך הפגיעה של פרעה בישראל באופן המתעצם והולך[12]. אולם לנו נראה יותר לבאר, ששתי הגזירות על ישראל **מקבילות** לשתי הגזירות על הבנים הנולדים, ולפיכך התרחשו באותו הזמן. כלומר: בתחילה גזר פרעה עינוי על ישראל, ובאותה שעה פנה בדרישתו למיילדות; ולאחר מכן גזר עבדות על ישראל, ובאותה שעה ציווה על כל עמו להשליך את הבנים ליאור. אמנם בתורה מתוארות הגזירות כבאות זו אחר זו, אולם להבנתנו יש לקרוא את פסוקים ח-יד (תיאור הפגיעה בישראל) ופסוקים טו-כב

דווקא שלא להיבדל מתוכנו, מאיים על זהותה האזרחית של המדינה, ומתחיל ליצור סדקים - במציאות האזרחית, וחמור מכך בתודעה הלאומית - בהגדרתה של המדינה כמדינת הלאום היהודי. דווקא בקשת העצמאות של הפלסטינים מדגישה את היבדלותם הלאומית מהאזרחים הישראליים, ומחדדת את ההבחנה ביניהם. משום כך אין בה פגיעה בהגדרות היסוד ובזהותה היהודית של המדינה.

12. ראה בהרחבה אצל הרב א' סמט (לעיל, הערה 1), עמ' 156-166. הרב ב' קץ (קהת), "ביד חזקה - שתיים", מגדים ט (תשרי תש"ן), עמ' 13-14, זיהה אף הוא את ארבעת חלקי השעבוד, אולם שיטתו שונה לחלוטין, שלא לומר הפוכה, משיטתנו.

(תיאור הפגיעה ביילודים) כאילו היו כתובים בשני טורים מקבילים - ויש לצורת קריאה כזאת דוגמאות רבות מאוד בתורה[13].

המניע העיקרי לקריאה המקבילה של הגזירות הוא ההבדל המהותי שבין הדרישה מהמיילדות ובין הדרישה מכל העם. לכאורה, בשתי הגזירות על היילודים ביקש פרעה להשיג תוצאה זהה: המתת הבנים הנולדים לישראל, וההבדל הוא רק בביצוע הטכני של הגזירה: בפעם הראשונה דרש פרעה מהמיילדות לעשות זאת (בסתר), ובפעם השנייה - מכל העם (בגלוי). אך מסתבר לומר שההבדל בין הגזירות מהותי יותר. אכן, ברור שמטרתו של פרעה בגזירה השנייה על היילודים, כאשר פנה אל כל עמו והורה להשליך את ילדי ישראל ליאור, הייתה לכלות את ישראל[14]. אך האם הייתה זו גם מטרתו בגזירה הראשונה, כאשר פנה אל המיילדות? אם התשובה היא חיובית, לא מובן מדוע נקט באופן זה: פרעה נוקט במעטה של חשאיות על ידי הפנייה למיילדות (המיילדות יכולות לכסות על המעשה בטענה שהבנים נולדו מתים וכדומה), וברור שמחירה של חשאיות זו הוא ביעילות של הביצוע - לא ניתן יהיה לחסל באופן מוחלט את כל הבנים הנולדים באופן זה. אם כך, הרי שנצטרך להעלות השערה אחרת למטרת הגזירה הראשונה. סביר להניח אפוא שהמטרה לא הייתה לכלות את ישראל, אלא להחלישם; על ידי התמדת המיילדות בגזירה למשך פרק זמן משמעותי, יתחיל להיווצר באופן סמוי פער בין אחוז הבנים והבנות בישראל. מיעוט הבנים באוכלוסייה מעמעם את הזהות הלאומית הנבדלת, שכן זו נקבעת בעיקר על ידי הזכרים באומה.

אם כנים דברינו, מובן מדוע אנו מקבילים בין שתי הגזירות על ישראל ובין שתי הגזירות על היילודים: **בשלב הראשון** ביקש פרעה **להחליש את הזהות הלאומית הייחודית של בני ישראל** על ידי עינוים ועל ידי יצירה נסתרת של פער בין מספר הבנים והבנות בישראל; אולם כאשר גזירות אלו לא השיגו את מטרתן, עבר פרעה לתוכנית אחרת - **פגיעה ממשית באוכלוסייה הישראלית במטרה לכלותה**[15].

13. נפנה כאן למאמרנו: "הברכה (הכפולה?) של יצחק ליעקב", מגדים נב (אדר ב תשע"א), עמ' 33-40. שם הצגנו את אופן הקריאה של טורים מקבילים בתורה, וגם הבחנו (בהערה 4 שם) בין קריאה זו ובין "שיטת הבחינות" של הרב ברויאר.

14. אמנם על הבנות לא נגזרה הגזירה, אך ברור שאין הכוונה להותיר שארית לישראל, אלא להפך: בנות ישראל תלקחנה לנשים למצריים (השווה: לקיחת שרה לבית פרעה, לקיחת דינה לבית שכם, לקיחת בנות מדיין כחלק משלל המלחמה, חטיפת בנות שילה המחוללות בכרמים בידי בני בנימין, ועוד).

15. השוואת גזירת העבדות לגזירת היאור (התוכנית השנייה של פרעה) מאפשרת לנו להבין טוב יותר את המשמעות המעשית של שתי הגזירות: התוצאה העיקרית של עבודת הפרך, כפי שנקבע בגזירת העבדות על ישראל, איננה דווקא פיזיולוגית-גופנית, אלא יותר מכך: היא מוחקת את אישיותו של האדם והופכת אותו לגרגר אבק. די להיזכר במשמעות הנוראה של

ג. שליחויותיו של משה

ההבדל שמצאנו בין שתי התוכניות של פרעה יזרע אור על המשך הסיפור כולו, החל בשעבוד, המשך במכות מצרים, וכלה ביציאת ישראל משם לחירות עולם. ה"עינוי", ה"עבדות" וההבדל ביניהם מהווים יסודות מהותיים שעליהם בנויה כל הפרשייה כולה. לעת עתה נראה זאת ביחס לשליחויותיו השונות של משה.

1. שליחות "שמות"

נעיין בהתגלות הראשונה של ה' אל משה במעמד הסנה, המתוארת בפרשת שמות. ה' מפרט באוזני משה בהרחבה את הכרתו בסבלם של ישראל (ג, ז-י):

עבודות הכפייה הנאציות במחנות העבודה כדי לחוות את התחושה של "לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש" (דברים כח, סה) ושל "והיו חייך תלואים לך מנגד, ופחדת לילה ויומם, ולא תאמין בחייך" (שם סו). נראה לנו להבין באופן דומה את גזירת ההשלכה ליאור. אילו הייתה מטרת פרעה "רק" לכלות את ישראל, יכול היה לשלוח את שוטריו ולבצע השמדה המונית, מנער ועד זקן, טף ונשים ביום אחד. הגזירה להשליך את התינוקות אל היאור מציירת מציאות נוראה עוד יותר: מדי פעם שוטרי פרעה מסתובבים בשכונות הישראלים, תופסים עוללים רכים ומשליכים אותם אל תוך היאור הגועש. לא רק כילוי פיזי יש כאן, אלא יותר מכך: מחיקת ערך חיי האדם הישראלי. נחזק תמונה איומה זו בציון נקודה נוספת: לכאורה, אילו הייתה גזירת פרעה מתקיימת כפשוטה, כל הבנים הנולדים לעם ישראל היו מושלכים ליאור. אם כן, היינו צריכים לתמוה על העובדה שאכן היה דור המשך לעם ישראל! אילו כל הבנים הנולדים הומתו ביאור, כיצד זה שרד העם? האם כל בני אותו הדור הושמו בתיבות על שפת היאור?! מסתבר אפוא שרבים מהנולדים אכן שרדו את הגזירה. לכן נראה לנו לתאר את הגזירה באופן אחר: פרעה קורא לכל בני עמו להשתלח בשכונות הישראלים, לעבור בין הבתים, למצוא את העוללים הרכים ולהשליכם באכזריות אל היאור. במילים אחרות: פרעה מעודד עריכת פוגרומים בשכונות הישראליות. אין כאן תוכנית מסודרת, "פתרון סופי" מתוכנן ומסודר, אלא להפך: מדי פעם בפעם, כאשר עלה על רוחם של המצרים, הם ערכו פשיטה על בתי הישראלים, הוציאו משם את התינוקות שמצאו ובאישור השלטונות ביצעו בהם את זממם. סביר להניח שתינוקות רבים ניצלו מהתקפות פראיות אלו, וכמו אם משה, נשים ישראליות רבות הצליחו להצפין את בניהן מפני ההמון המצרי המשולהב. אולם פוגרומים אלו - כמו רבים אחרים שיפגוש העם במהלך שנות ההיסטוריה הארוכות שלו - הפכו את חיי הישראליים לשווים כקליפת השום.

הקרוב ביותר - אך לא זהה - להסבר זה הוא פירוש הרמב"ן: "שלא רצה לצוות לשרי הטבחים אשר לו להרגם בחרב המלך או שישליכו הם אותם ליאור, אבל אמר לעם כאשר ימצא כל אחד ילד יהודי ישליך אותו ביאור, ואם יצעק אבי הילד אל המלך או אל שר העיר, יאמרו שיביא עדים ויעשה בו נקמה. וכאשר הותרה רצועת המלך היו המצרים מחפשים הבתים ונכנסים שם בלילות ומתנכרין ומוציאים הילדים משם, כי על כן נאמר 'ולא יכלה עוד הצפינו'", עיין שם (וראה גם פירושי הרב דוד צבי הופמן לספר שמות, ירושלים תש"ע, עמ' כד-כה).

וַיֹּאמֶר ה׳, רָאֹה רָאִיתִי אֶת **עֳנִי** עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם, וְאֶת צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׂיו כִּי יָדַעְתִּי אֶת מַכְאֹבָיו. וָאֵרֵד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאָרֶץ הַהִוא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחָבָה אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ, אֶל מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי. וְעַתָּה הִנֵּה צַעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלָי וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחַץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם. וְעַתָּה לְכָה וְאֶשְׁלָחֲךָ אֶל פַּרְעֹה וְהוֹצֵא אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם.

נשים לב שלאורך התיאור הארוך הזה לא מוזכרת כלל עבודת הפרך. הצרה המוזכרת שבה נמצא עם ישראל היא דווקא **העינוי**: "ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים". כמו כן, המציקים לישראל שנזכרים כאן הם הנוגשים: "ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו". נוגשים אלו הם אותם שרי מיסים ששם פרעה על העם למען ענותו בסבלותם, אשר תפקידם הוא לזרז את העובדים "לאמור: כלו מעשיכם דבר יום ביומו!". הנוגשים הם מנהלי העבודה, שאינם נמצאים בקשר ישיר עם הפועלים עצמם, אלא עם שוטרי בני ישראל האחראים על הפועלים[16]. במילים אחרות, הנוגשים הם נציגי השלטון המצרי כלפי העם. צעקת ישראל "מפני נוגשיו" אינה זעקת כאב על העבודה המפרכת, אלא על איבוד החירות והשפלת המעמד האזרחי של בני ישראל ביחס לשלטון המצרי האכזרי.

הפתרון היחיד לבעיית העינוי הוא הוצאת ישראל מתחת העול המצרי. לכן נשלח משה לאסוף את זקני ישראל ולומר להם (ג, טז–יז):

לֵךְ וְאָסַפְתָּ אֶת זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם: ה׳ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי, אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, לֵאמֹר: פָּקֹד פָּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת הֶעָשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרָיִם. וָאֹמַר אַעֲלֶה אֶתְכֶם מֵעֳנִי מִצְרַיִם אֶל אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֶל אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ.

העלאת ישראל מהעינוי המצרי יכולה להיעשות רק על ידי הבאתם אל ארץ כנען ונתינת האפשרות להקים בה חיים עצמאיים וריבוניים.

אולם, אחרי שהזקנים ישמעו לקולו של משה, הוא נדרש לבוא אל מלך מצרים ולבקש ממנו בקשה אחרת (ג, יח):

וּבָאתָ אַתָּה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מֶלֶךְ מִצְרַיִם, וַאֲמַרְתֶּם אֵלָיו, ה׳ אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נֵלְכָה נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה׳ אֱלֹהֵינוּ.

משום מה, אל פרעה לא נדרש משה לבוא עם בקשת שחרור מוחלטת; זאת למרות שמטרת התגלות ה׳ אליו ואל עמו היתה לשם הוצאתם ממצרים. המעבר מהוצאה

16. ולכן כאשר הפועלים אינם עומדים במשימתם, מכים הנוגשים את השוטרים, ולא את הפועלים (ה, יד).

מוחלטת של העם (בתוכנית המקורית של ה׳) אל בקשת ההליכה במדבר לשלושה ימים (בדרישה מול פרעה), כזכור, עדיין אינו מובן לנו. מכל מקום, אחרי דיונים נוספים משה מקבל עליו את השליחות, ובחזרתו למצרים הוא אכן אוסף את הזקנים, אשר שמחים לשמוע (ד, לא):

כִּי פָקֹד ה׳ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת **עָנְיָם** וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ.

שוב מוזכר דווקא העוני ולא עבודת הפרך. וכפי המתוכנן, פונה משה אל פרעה בבקשה לקבל חופשה קצרה (ה, א-ג):

וְאַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פַּרְעֹה, כֹּה אָמַר ה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שַׁלַּח אֶת עַמִּי וְיָחֹגּוּ לִי בַּמִּדְבָּר... אֱלֹהֵי הָעִבְרִים נִקְרָא עָלֵינוּ, נֵלְכָה נָּא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַה׳ אֱלֹהֵינוּ פֶּן יִפְגָּעֵנוּ בַּדֶּבֶר אוֹ בֶחָרֶב.

פרעה כצפוי מסרב, ומחליט להכביד את תנאי העבודה על בני ישראל (ה, ט):

תִּכְבַּד **הָעֲבֹדָה** עַל הָאֲנָשִׁים וְיַעֲשׂוּ בָהּ וְאַל יִשְׁעוּ בְּדִבְרֵי שָׁקֶר.

וכך מצווים הנוגשים (ה, יא):

אַתֶּם לְכוּ קְחוּ לָכֶם תֶּבֶן מֵאֲשֶׁר תִּמְצָאוּ כִּי אֵין נִגְרָע **מֵעֲבֹדַתְכֶם** דָּבָר.

כאן מוזכרת לראשונה **העבודה**, עבודת הפרך[17]. מסתבר, אם כן, שבקשת משה מפרעה ללכת שלושה ימים במדבר קשורה דווקא לעבודה, ולא לעינוי.

הנה כי כן מצאנו קצה חוט שממנו נוכל להתחיל לפענח את הפרשייה: ההבדל שבין בקשת השחרור המוחלט ובין בקשת הרשות לזביחה לה׳ במדבר קשור להבדל שראינו בתחילת ספר שמות בין ״עינוי״ ל״עבדות״, וכמו כן קשור למושא הבקשה: התוכנית העיקרית של ה׳ היא השחרור המוחלט מהעינוי המצרי, אך אל פרעה שולח ה׳ את משה כדי לבקש ממנו חופשה קצרה מהעבדות, לשם זביחה במדבר. נשים לב, שבשליחות אל פרעה נדרש משה להציג את בקשת החופשה בשם העם: ה׳ נגלה אליו, ובשל כך מבקש משה, כנציג העם, לקיים את רצון אלוהיו. לא בשם ה׳ פונה משה אל פרעה בדרישה לשחרר את העם, אלא בשם עצמו, כשגריר של ישראל. מעתה נוכל לומר: **רצון ה׳ לשחרר את העם שחרור גמור מעינוי מצרים איננו קשור לבקשה ה״פרטית״ כביכול של משה מפרעה למתן היתר לעבוד את ה׳ במדבר**[18]. נקודה זו תהיה חשובה לנו ביותר בהמשך.

מכאן אנו עוברים להתבונן בשליחות השנייה של משה, כפי שהיא מתוארת בתחילת פרשת וארא.

17. וכן: ה, יח.

18. וראה גם פירוש הרד״צ הופמן (לעיל, הערה 13), עמ׳ נט-ס.

2. שליחות "וארא"

פרשת שמות הסתיימה בתפילתו הנואשת של משה (ה, כב-כג):

> וַיָּשָׁב מֹשֶׁה אֶל ה' וַיֹּאמַר: אֲ-דֹנָי לָמָה הֲרֵעֹתָה לָעָם הַזֶּה לָמָּה זֶּה שְׁלַחְתָּנִי. וּמֵאָז בָּאתִי אֶל פַּרְעֹה לְדַבֵּר בִּשְׁמֶךָ הֵרַע לָעָם הַזֶּה וְהַצֵּל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמֶּךָ.

ובהבטחת ה' לשיפור המצב (ו, א):

> וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, עַתָּה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפַרְעֹה, כִּי בְיָד חֲזָקָה יְשַׁלְּחֵם וּבְיָד חֲזָקָה יְגָרְשֵׁם מֵאַרְצוֹ.

מיד לאחר מכן אנו קוראים על שליחות נוספת של ה' את משה לשחרר את ישראל (ו, ב-ח):

> וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי ה'... וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם מַעֲבִדִים אֹתָם וָאֶזְכֹּר אֶת בְּרִיתִי. לָכֵן אֱמֹר לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל, אֲנִי ה', וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם, וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבֹדָתָם, וְגָאַלְתִּי אֶתְכֶם בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבִשְׁפָטִים גְּדֹלִים, וְלָקַחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וִידַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרָיִם. וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב, וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה אֲנִי ה'.

רבים רבים עסקו בהשוואת שתי השליחויות של משה, זו של פרשת שמות וזו שלפנינו בפרשת וארא[19]. קושיות חזקות עולות מכאן: לכאורה, אם השליחות הקודמת הסתיימה ללא תוצאות (ולהפך: עם תוצאות שליליות והרעה בתנאי העבודה של ישראל), מה הטעם בשליחות נוספת? ומה יש בה, בשליחות וארא, שאין בשליחות שמות?

נראה שההבדל העיקרי שבין שתי השליחויות, מבחינתנו, קשור להבחנה העקרונית שערכנו בין עינוי לשעבוד. שכן בשליחות וארא לא מוזכר כלל העינוי, אלא מוזכרת רק **העבדות** (ו, ה-ו):

> וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נַאֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִצְרַיִם **מַעֲבִדִים** אֹתָם... וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם **מֵעֲבֹדָתָם**.

מעתה נוכל לומר שהתגלות שמות עוסקת **בעינוי**, ואילו התגלות וארא - **בעבודה**.

19. ראה: נ' ליבוביץ (לעיל, הערה 1), עמ' 85-86. הרב א' סמט (לעיל, הערה 1), עמ' 167-177. ח' משגב (מושקוביץ), "הסיסמה השלישית - עיון בתחילת פרשת וארא", מגדים ז (שבט תשמ"ט), עמ' 27, ועוד.

מתוך כך נבקש לטעון ששתי השליחויות אינן באות זו אחר זו, אלא הן מתארות למעשה את אותה השליחות. כלומר: לא שתי שליחויות יש כאן, אלא שליחות אחת, המוצגת באופנים שונים בשתי הפרשות. למעשה אנו טוענים שהתורה "עצרה" את רצף הסיפור שפירטה בפרשת שמות, וחזרה לאחור לתאר פעם נוספת - אך מנקודת מבט אחרת - את התגלות ה' למשה בסנה: התיאור הראשון, של פרשת שמות, מתמקד בשחרור מהעינוי: לשם כך מינה ה' את משה, וכך מציג משה בפני העם את תוכנית ה'. אמנם מול פרעה מציג משה רק את דרישת ההקלה בעבודות, ונענה בסירוב - דבר שגרם לעם להתאכזב ממשה, ולמשה - להתרעם על עצם שליחותו. ואולם התיאור השני, של פרשת וארא, מתמקד בשחרור מהעבדות. הוא חוזר ומתאר את מינויו של משה, אך מדגיש את הצלת ישראל מהעבודה הקשה. למטרה זו נשלח משה אל פרעה.

כך יתיישב מאליו אחד הפערים בין שתי ההתגלויות: בפרשת שמות מקבל העם בשמחה את דברי משה (ד, לא):

וַיַּאֲמֵן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקַד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עָנְיָם וַיִּקְּדוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ.

אך בפרשת וארא מתואר (ו, ט):

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה כֵּן אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה מִקֹּצֶר רוּחַ וּמֵעֲבֹדָה קָשָׁה.

ההסבר לפער: המוקד בתיאור שמות הוא השחרור המוחלט מהעינוי. ואכן, כשפנה משה לעם ותיאר בפניו את השחרור המוחלט מהעינוי המצרי - האמין בו העם ושמח. אך אז פנה משה אל פרעה וביקש ממנו, כזכור, הקלה בעבדות לצורך עבודת ה' במדבר. או אז הכביד פרעה את ליבו ואת העבודה, ולכן כאשר פנה משה בפעם השנייה אל העם הסובל והמיוסר, הוא נתקל בטענות על הקשיית העבודה. ייתכן שבליבם עדיין האמינו בני ישראל בגאולה הקרבה, אך המציאות היומיומית הקשה של העבדות מיקדה את תשומת ליבם למציאות בפועל, שהלכה ונעשתה קשה עוד יותר.

בתיאור וארא המוקד הוא ההקלה מהעבדות. כאן אין מקום לציין את שמחת העם ואמונתו בשחרור מהעינוי, אלא רק את יחסו להבטחת ההקלה בעבודה. אין צורך לחזור על כל השתלשלות המאורעות שפורטה כבר בסוף פרשת שמות, אודות שני המפגשים של משה עם העם וכל מה שאירע ביניהם, כיון שגם אם בתחילה שמח העם ואף ציפה שפגישתו של משה עם פרעה תביא להקלה בעבודה, בסופו של דבר קרה ההפך, כידוע. לכן מדלגת התורה על כל מהלך המאורעות ומסכמת את כל ההשתלשלות במשפט קצר: "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה". ודייק: לא כתוב שבני ישראל "לא האמינו", שכן אמונתם בגאולה מהעינוי עדיין התקיימה, "ויאמן העם"; אך ביחס להקלת העבדות - שהיא היא מטרתה המרכזית של התגלות

וארא - כבר לא יכול היה העם "לשמוע"[20], בשל התוצאות הקשות של פגישת משה ופרעה, מקוצר רוח ומעבודה קשה.

3. שתי הפגישות עם פרעה

כעת נשלח משה בפעם השנייה לפרעה (ו, י-יא):

> וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר, בֹּא דַבֵּר אֶל פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם וִישַׁלַּח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ.

משה מסרב (ו, יב):

> וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה לִפְנֵי ה' לֵּאמֹר, הֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ אֵלַי וְאֵיךְ יִשְׁמָעֵנִי פַּרְעֹה וַאֲנִי עֲרַל שְׂפָתָיִם.

ומקבל פתרון (ז, א-ב):

> וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יִהְיֶה נְבִיאֶךָ. אַתָּה תְדַבֵּר אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲצַוֶּךָּ, וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יְדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה וְשִׁלַּח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ.

כבר תמהו רבים על עצם השליחות הנוספת: אם כבר ניגש משה אל פרעה, והוא לא שעה לדבריו כפי שקראנו בפרשת שמות, מדוע נדרש משה לחזור על כך ולבוא שוב אל פרעה?

אולם מסתבר ששתי הפגישות שנקרא משה לערוך עם פרעה שונות בתכלית. בפגישה הראשונה, המתוארת בפרשת שמות, דרש משה הקלה בעבודה ומתן היתר לזבוח במדבר. כבר ראינו שבקשה זו נוסחה כבקשה "פרטית" של משה מפרעה, בשם העם: ה' נגלה אליו והורה לו לזבוח, וכדי לקיים את רצון אלוהיו מבקש משה מפרעה חופשה קצרה מעבודת הפרך. אולם עתה נשלח משה אל פרעה כנציג ה', והדרישה הפעם היא אבסולוטית: שחרור מוחלט של העם (ו, יא): "וישלח את בני ישראל מארצו". משה אינו מגיע כנציג העם שנדרש למלא את רצון אלוהיו, אלא כנציג ה', הדורש לשחרר את עמו ממצרים[21].

ההבחנה שבין שתי הפגישות תבאר לנו סתירה נוספת בין שמות ו-וארא, בנוגע לצירופו של אהרון: משה מעלה את הטענה בדבר היותו "ערל שפתים" (ו, יב; ו, ל). לכאורה הוא כבר טען כך באוזני ה' בפרשת שמות, וקיבל פתרון לבעיה זו (ד, יד-טז): "הֲלֹא אַהֲרֹן אָחִיךָ הַלֵּוִי, יָדַעְתִּי כִּי דַבֵּר יְדַבֵּר הוּא וְגַם הִנֵּה הוּא יֹצֵא לִקְרָאתֶךָ וְרָאֲךָ וְשָׂמַח בְּלִבּוֹ... וְדִבֶּר הוּא לְךָ אֶל הָעָם, וְהָיָה הוּא יִהְיֶה לְךָ לְפֶה וְאַתָּה תִּהְיֶה לּוֹ

20. וכן בהמשך: "הן בני ישראל לא שמעו אלי, ואיך ישמעני פרעה" (ו, יב).
21. כמובן עדיין עלינו להבין מדוע יש צורך בשתי השליחויות הללו, ומדוע פוצל תפקידו של משה לשניים.

לֵאלֹהִים". גם כאן מקבל משה את אותו הפתרון בדיוק (ז, א-ב): "רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יִהְיֶה נְבִיאֶךָ. אַתָּה תְדַבֵּר אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲצַוֶּךָּ וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יְדַבֵּר אֶל פַּרְעֹה". אם כן, מה יש בטענת "ערל שפתים" של פרשת וארא שאין בטענת "כבד פה וכבד לשון" של פרשת שמות?

התשובה לשאלה זו נובעת מההבדל שבין שני מושאי השליחות: בפרשת שמות **נשלח משה אל העם**, כדי לבשר לו את בשורת הגאולה. את השליחות הזו ניסה משה להסיר מעליו בטענת "כבד פה וכבד לשון", ועליה חרה אף ה' בו. כנראה שביחס לעם, לא היה צריך משה לחשוש בשל בעיה זו, ונשמע שצירופו של אהרון לשליחות אל העם נעשה רק "בדיעבד", כעין פשרה של ה' עם משה. אולם עתה, בפרשת וארא, נקרא משה **לפנות אל פרעה בשם ה'**, ולהציג בפניו את דרישת ה' ממנו. ביחס לשליחות משמעותית זו, שבה נדרש משה להיות נציג ה', נראה שטענת "ערל שפתים" היא מוצדקת ונכונה. לכן ה' מקבל את טענת משה בלא כל חרון אף, ומצרף לו את אהרון כפתרון יעיל ונכון לבעיה. נקודה זו מתחדדת לאור ההבדל שמצאנו בין שתי הפגישות של משה עם פרעה: כאשר נדרש משה ללכת אל פרעה בפעם הראשונה, כנציג העם, ולבקש הפסקה קצרה מהעבודה - לא העלה משה את חששותיו, ולא בשל כך צורף לו אהרון. רק כאשר נשלח משה בפעם השנייה, כנציג ה', לקרוא לפרעה לשמוע בקול ה' ולשחרר לחלוטין את העם - רק אז מזכיר משה את בעיית "ערל שפתים", ומקבל על כך פתרון בדמותו של אהרון.

כדאי לנו לסכם את כל מה שראינו עד כה בצורת טבלה, המתארת את השתלשלות האירועים במקביל, כפי שפורשות בפנינו פרשות שמות ווארא:

	שמות	וארא
1	ה' מתאר למשה את תוכניתו העיקרית, והיא: שחרור מוחלט של ישראל מהעינוי המצרי. הוא נקרא לבשר זאת לעם.	
2	משה נדרש לבוא אל פרעה, בשם עצמו, ולבקש חופשה קצרה מהעבודה, לשם עבודת ה' במדבר.	ה' מבשר למשה את ההקלה הצפויה של ישראל מעבודת הפרך.
3	משה מנסה להתחמק מהשליחות אל העם, ומקבל את אהרון כפתרון לבעיית "כבד פה וכבד לשון".	
4	משה מבשר לעם על הגאולה. העם מאמין.	
5	משה פוגש לראשונה את פרעה	

	ומבקש ללכת דרך שלושת ימים במדבר לזבוח לה'. פרעה מסרב, ומקשה את העבודה.	
6	העם מאוכזב מפעילותו של משה אצל פרעה.	העם מתקשה לשמוע למשה, בשל ההכבדה בעבודה.
7	משה פונה באכזבה אל ה'. ה' מבשר לו: "עתה תראה אשר אעשה לפרעה, כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו".	
8		משה נדרש לבוא אל פרעה, בשם ה', ולדרוש ממנו לשחרר את העם לחלוטין.
9		משה מעלה את בעיית "ערל שפתיים", ומקבל את אהרון כפתרון לבעיה.

נעיר כבר עתה על שורה מס' 7. בסוף פרשת שמות מבטיח ה' למשה שעוד יראה את אשר יעשה לפרעה. הבטחה זו נותרה מרחפת באוויר, שכן מיד לאחר מכן מתחילה פרשת וארא, אשר כפי שראינו מחזירה אותנו לראשיתו של הסיפור. לכאורה נשארה הבטחה זו פתוחה. להלן נראה היכן "נסגרה" הבטחה זו.

ד. מכות מצרים

סיפורנו הגיע עד עתה לקראת הפגישה השנייה של משה עם פרעה. הפעם מגיע משה עם אהרון אחיו כנציג ה', ודרישתו היא שחרור מוחלט של העם מיד מצרים. אולם כבר מראש הבהיר לו ה' (ז, ד-ה):

> וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פַּרְעֹה, וְנָתַתִּי אֶת יָדִי בְּמִצְרָיִם, וְהוֹצֵאתִי אֶת צִבְאֹתַי אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בִּשְׁפָטִים גְּדֹלִים. וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בִּנְטֹתִי אֶת יָדִי עַל מִצְרָיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם.

כלומר: לא בפעם אחת ולא בפגישה אחת יסכים פרעה לשחרר את ישראל, אלא יהיה זה תהליך ארוך, המלווה בשפטים גדולים. עתה נראה כיצד התנהל תהליך זה בפועל.

1. צפרדע

בתחילה מראה משה לפרעה את אות המטה ההופך לתנין, כדי לשכנעו, אך ללא הועיל: גם החרטומים מצליחים לעשות כן. גם בפגישה הבאה, כאשר יבקש משה שוב לשחרר את העם (ז, טז):

> ה׳ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלָחַנִי אֵלֶיךָ לֵאמֹר שַׁלַּח אֶת עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי בַּמִּדְבָּר, וְהִנֵּה לֹא שָׁמַעְתָּ עַד כֹּה[22].

ויציג על כך את מופת הדם (ז, כ):

> וַיָּרֶם בַּמַּטֶּה וַיַּךְ אֶת הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר לְעֵינֵי פַרְעֹה וּלְעֵינֵי עֲבָדָיו, וַיֵּהָפְכוּ כָּל הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר לְדָם.

לא ישית פרעה את ליבו גם לזאת. רק בפגישה השלישית, בה מאיים משה (ז, כו-כז):

> כֹּה אָמַר ה׳ שַׁלַּח אֶת עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי. וְאִם מָאֵן אַתָּה לְשַׁלֵּחַ הִנֵּה אָנֹכִי נֹגֵף אֶת כָּל גְּבוּלְךָ בַּצְּפַרְדְּעִים.

והוא מעלה את הצפרדעים על ארץ מצרים, נעתר פרעה וקורא למשה ולאהרון (ח, ד):

> וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן, וַיֹּאמֶר, הַעְתִּירוּ אֶל ה׳ וְיָסֵר הַצְּפַרְדְּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וַאֲשַׁלְּחָה אֶת הָעָם וְיִזְבְּחוּ לַה׳.

כעת אנו מגיעים ללב-ליבו של העניין. נשים לב להבדל דק אחד: פרעה אינו מסכים לשחרר את ישראל, אלא רק מאפשר לעם לזבוח לה׳. כלומר: אין הוא מקבל את הדרישה לשחרור מוחלט, אלא מתייחס לבקשה הראשונה, זו שהועלתה בפניו עוד בפרשת שמות, של הפסקה קלה של השעבוד. במילים אחרות: **אין הוא נענה לדרישת ה׳ כפי שהוצגה בפניו על ידי נציגי ה׳, משה ואהרון, אלא הוא מקבל את דרישת משה, כנציג העם.**

הבדל משמעותי זה מצייר את כל האירוע באופן שונה לחלוטין מהמקובל, וכאן טמון פתרון הבעיות שהצגנו בראש המאמר.

נסביר: פרעה אינו מקבל את דרישת ה׳, ומעולם לא חשב לשחרר את ישראל לחלוטין מארצו. אלא שכעת עומדת בפניו בעיה: ארצו שטופה בצפרדעים המקרקרות. כיצד

22. נשים לב כי כאן דורש ה׳: "שלח את עמי ויעבדוני במדבר". אך אין להחליף זאת בבקשת משה הקודמת (והבקשות שנראה בהמשך) לחופשה קצרה במדבר, משום שכאן דורש ה׳ שחרור מוחלט, והחלפת שלטון מצרים על העם בשלטון ה׳. העבודה במדבר היא תוספת לבקשה העיקרית של "שלח את עמי", אשר משמעותה היא: שחרור גמור. והראיה: משה מסיים את המשפט במילים: "והנה לא שמעת עד כה", כלומר הוא מתייחס לבקשה הקודמת, שהייתה במפורש דרישה לשחרור מוחלט: "ושילח את בני ישראל מארצו".

יפעל כדי למגר את התופעה? כיצד יגן על ארצו מהצפרדעים? הוא מוצא פתרון: משה ואהרון. הלא הם אנשים מיוחדים, בעלי כוחות מופלאים, וכנראה שגם בעלי "קשרים" טובים עם ה'. הוא יפנה אליהם כדי שיפנו הם אל אלוהיהם. הם יכולים, בתפילתם, "להרגיע" את חמת ה' מעליו, והם ישכנעו את אלוהיהם להסיר מעל ארצו את הצרה הזאת. אבל כיצד ישכנע את משה ואהרון לעשות זאת? מדוע בכלל שישעו לבקשתו ויעזרו לו להתמודד עם הצפרדעים? הוא חייב לפייס אותם בדרך כלשהי, לשחד אותם, והנה נמצא הפתרון: הלא הם באו אליו לפני כמה ימים, בבקשה לקבל חופשה קצרה במדבר, לזבוח לה'. פרעה יקבל את בקשתם; **הוא ימלא את רצונם, ישחרר את העם לזבוח במדבר, ובלבד שיקבלו הם את בקשתו, להתפלל לה' על הצפרדעים!**

הנה כי כן נקראים משה ואהרון אל הארמון, והוא שוטח בפניהם את בקשתו (ח, ד):

הַעְתִּירוּ אֶל ה' וְיָסֵר הַצְּפַרְדְּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וַאֲשַׁלְּחָה אֶת הָעָם וְיִזְבְּחוּ לַה'.

פרעה מתחנן ממש אל משה ואהרון: "העתירו אל ה'". כיצד התהפך המצב! הלא בפגישה הראשונה של משה ואהרון עם פרעה, היו אלה הם שהתחננו בפניו לקבל את החופשה הקצרה, וליבו של פרעה היה נעול וחתום. והנה עתה, פרעה הוא זה שמתחנן בפניהם שיקבלו את הצעתו, לאפשר חופשה קצרה לעם.

משה מבחין היטב בהיפוך המעמדות שהתרחש בבת אחת, והוא מנצל זאת כדי לתעתע בפרעה (ח, ה):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְפַרְעֹה, הִתְפָּאֵר עָלַי, לְמָתַי אַעְתִּיר לְךָ וְלַעֲבָדֶיךָ וּלְעַמְּךָ לְהַכְרִית הַצְּפַרְדְּעִים מִמְּךָ וּמִבָּתֶּיךָ רַק בַּיְאֹר תִּשָּׁאַרְנָה.

משה כעת הוא השולט במצב, ולא פרעה. בידו, ובידו בלבד, להפסיק את מכת הצפרדעים, וכל ארץ מצרים מחכה למוצא פיו. אדרבה, יתפאר פרעה עליו, ויראה כיצד משה הוא ששולט במצב.

פרעה מבקש להסיר את הצפרדעים למחר, ומשה עושה כבקשתו (ח, ח):

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעִם פַּרְעֹה, וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' עַל דְּבַר הַצְּפַרְדְּעִים אֲשֶׁר שָׂם לְפַרְעֹה.

משה מתפלל אל ה' להסיר את הצפרדעים. נשים לב: מבחינת ה', **אין כל סיבה להסיר את הצפרדעים**. הלא בקשתו מפרעה לשחרר את העם לא התמלאה כלל. רק בזכות תפילתו של משה, שבאה בעקבות בקשת פרעה, הנראית עכשיו כאילו **מנוגדת** לרצון ה', מקיים ה' את רצון משה ומסיר את הצפרדעים (ח, ט):

וַיַּעַשׂ ה' כִּדְבַר מֹשֶׁה, וַיָּמֻתוּ הַצְּפַרְדְּעִים מִן הַבָּתִּים מִן הַחֲצֵרֹת וּמִן הַשָּׂדֹת.

2. יישוב הבעיה

כעת מצאנו את הפתרון הפשוט לכל השאלות שהעלינו בראש המאמר: אכן, ישנן שתי בקשות שונות - כמעט הפוכות זו מזו - של משה מפרעה: הוא מבקש לשחרר שחרור מוחלט של העם מתחת עוני מצרים, והוא דורש לאפשר חופשה קצרה מעבודת הפרך. שתי הבקשות הללו אכן שונות זו מזו, כיון שהן מוצגות בפני "גורמים" שונים.

הדרישה האחת והיחידה של ה' מאת פרעה היא: "שלח את עמי". שחרור מוחלט של העם. לא עוד עוני מצרים, לא עוד יד זרים שולטת בהם. ה' דורש להעלות את עמו מעוני מצרים ולהביאם אל ארץ הכנעני, לחיות בה חיים עצמאיים וריבוניים כעם ה'. את הדרישה הזאת יציג ה' אל פרעה באמצעות שליחיו הנאמנים, משה ואהרון, וילווה אותה באותות ובמופתים כבדים.

אלא שעוד קודם לכן ביקשו משה ואהרון מאת פרעה, **כנציגי העם**, לקבל חופשה קצרה כדי למלא את דרישת ה' מהם, לזבוח דרך שלושת ימים במדבר. הם לא ביקשו לצאת ממצרים או להשתחרר מתחת יד השלטון המצרי, אלא רק הקלה בעבודת הפרך, לשעה קלה. תגובת פרעה הראשונית הייתה נזעמת: לא רק שלא יקבלו את החופשה הנכספת, אלא אף "תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה, ואל ישעו בדברי שקר". אולם אותו פרעה, שידו הייתה על העליונה כל כך - בבת-אחת התהפך עליו הגלגל, והוא בעצמו מיוזמתו פנה אל משה ואהרון והסכים למלא את בקשתם זו. היה זה כאשר ביקש להיעזר בהם כדי להינצל מתחת ידו הקשה של אלוהיהם.

אנחנו מוכנים להשיב על השאלות שהצגנו בפתיחת המאמר:

א. אין כאן כל סתירה בין שתי הבקשות, כיון שהן מייצגות מבקשים שונים: ה' דורש לשחרר את העם מהעינוי, ואילו משה ואהרון מבקשים רק להקל על השעבוד.

ב. משה אינו מציג טענה שקרית בפני פרעה. כאשר עמד כנציג העם מול פרעה, באמת הייתה בקשתו צנועה ביותר: לבקש חופשה קצרה. רק בעומדו כנציג ה' בפני פרעה, הוא מעלה את הדרישה העיקרית של ה', לשחרר את העם ממצרים. להלן נפרט את המשך האירועים, ונראה כיצד באו שתי הדרישות הללו לידי ביטוי.

ג. עתה גם ברורה תכליתה של בקשת משה לחופשה קצרה. לא רק לנו לא הייתה ברורה מגמתה של בקשה זו; גם משה עמד משתאה, בסוף פרשת שמות, והפנה את קושייתו לה' - "למה זה שלחתני?" אולם עכשיו, במכת הצפרדעים, כאשר קורא פרעה למשה ולאהרון ומתחנן אליהם להתפלל אל ה' להסיר את המכה - עתה מתבהרת התמונה, למשה וגם לנו, ומובנת בקשת החופשה. מסובב הסיבות ניהל את האירועים כך שמול דרישתו של ה' לשחרר את העם לא יהיה לפרעה כל מוצא אחר מאשר להיענות לבקשתו של משה. פרעה נמצא עכשיו במצב מגוחך: הוא צריך להתרפס בפני משה ולהתחנן בפניו שיסכים לקבל חופשה לשלושה ימים במדבר.

עצם המעמד הזה, שבו ידו של משה על העליונה, יוצר תמונה ברורה ומוחלטת בנוגע לשאלה מי הוא השולט במצרים: פרעה או שמא משה ואהרון.

3. ערוב, ארבה וחושך

נמשיך לתאר את התפתחות האירועים.

אחרי הסרת הצפרדעים מקשה פרעה את ליבו, ואינו שועה - לא לדרישת ה', ואף לא להבטחתו למשה ולאהרון. גם מכת הכינים אינה משכנעת אותו. אולם מכת הערוב משחזרת את התמונה המשעשעת של מכת הצפרדע. ה' מאיים (ח, טז-יז):

> כֹּה אָמַר ה' שַׁלַּח עַמִּי וְיַעַבְדֻנִי. כִּי אִם אֵינְךָ מְשַׁלֵּחַ אֶת עַמִּי הִנְנִי מַשְׁלִיחַ בְּךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבְעַמְּךָ וּבְבָתֶּיךָ אֶת הֶעָרֹב.

ומקיים (ח, כ):

> וַיַּעַשׂ ה' כֵּן, וַיָּבֹא עָרֹב כָּבֵד בֵּיתָה פַרְעֹה וּבֵית עֲבָדָיו, וּבְכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם תִּשָּׁחֵת הָאָרֶץ מִפְּנֵי הֶעָרֹב.

שוב נקלע פרעה למציאות קשה. ארץ מצרים מוכה בערוב המשחית את הארץ בשל סירובו של פרעה לשחרר את העם. מה יעשה עתה? שוב פונה פרעה בייאושו אל משה ואהרון. הם היחידים שיכולים לסייע לו במצב, ולו יהיה זה במחיר הסכמתו של פרעה להעניק חופשה קצרה לבני עמם (ח, כא):

> וַיִּקְרָא פַרְעֹה אֶל מֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן, וַיֹּאמֶר לְכוּ זִבְחוּ לֵאלֹהֵיכֶם בָּאָרֶץ.

שוב כורע פרעה ברך בפני משה, ושוב יודע משה לנצל היטב את ההזדמנות. לא כל כך בקלות יקבל את בקשת פרעה. שלווה ניסוכה על פניו של משה, ובחיוך עוקצני הוא מסביר, ברוך ובטעם, מדוע אין הוא יכול לקבל את הסכמת פרעה לזבוח לה' בארץ (ח, כב-כג):

> וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, לֹא נָכוֹן לַעֲשׂוֹת כֵּן, כִּי תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם נִזְבַּח לַה' אֱלֹהֵינוּ, הֵן נִזְבַּח אֶת תּוֹעֲבַת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקְלֻנוּ. דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים נֵלֵךְ בַּמִּדְבָּר וְזָבַחְנוּ לַה' אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר יֹאמַר אֵלֵינוּ.

בדרך כלל נקראים פסוקים אלו, המתארים את רצון משה ללכת למדבר, בטון אפולוגטי. כביכול, היה הוא מסתפק בזביחה לה' במצרים, אך החשש מסקילה בידי המצרים מאלץ אותו לצאת מתוך מצרים. בנימה כזאת חוזרות כל הקושיות שהעלינו בראש המאמר. אולם עתה אנו מבקשים להציג את דברי משה **בנימה ציונית ומתנשאת**: משה מודע לחוסר האונים שבו נמצא מלך מצרים. יודע הוא שהצעתו, לזבוח לה' בארץ, שאותה הציע בפתיחת המשא ומתן, איננה מילתו האחרונה. בקלות רבה יכול משה לאלץ את פרעה לסגת מעמדתו ולהציע הצעה נדיבה הרבה יותר, כדי שמשה יקבל את בקשתו ויתפלל עבורו. ואכן כך הוא עושה.

בלית ברירה מתרכך פרעה (ח, כד):

> וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה, אָנֹכִי אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם וּזְבַחְתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם בַּמִּדְבָּר, רַק הַרְחֵק לֹא תַרְחִיקוּ לָלֶכֶת, הַעְתִּירוּ בַּעֲדִי.

עתה מסכים משה. הוא יוצא מעם פרעה ומעתיר לה' - כשליח של פרעה - להפסיק את המכה. ה' מקבל את עתירתו (ח, כז):

> וַיַּעַשׂ ה' כִּדְבַר מֹשֶׁה, וַיָּסַר הֶעָרֹב מִפַּרְעֹה מֵעֲבָדָיו וּמֵעַמּוֹ לֹא נִשְׁאַר אֶחָד.

אך פרעה מקשיח את ליבו.

תמונה זו תחזור על עצמה פעם נוספת לקראת מכת הארבה. כאשר מאיים ה' במכה החדשה, כבר מתערבים עבדי פרעה ומבקשים ממנו להיעתר לבקשת משה ואהרון ולאפשר לעם לעבוד את אלוהיהם (י, ז):

> וַיֹּאמְרוּ עַבְדֵי פַרְעֹה אֵלָיו, עַד מָתַי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ, שַׁלַּח אֶת הָאֲנָשִׁים וְיַעַבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם, הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי אָבְדָה מִצְרָיִם.

גם כאן נפתח משא ומתן (י, ח-ט):

> וַיּוּשַׁב אֶת מֹשֶׁה וְאֶת אַהֲרֹן אֶל פַּרְעֹה, וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם לְכוּ עִבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם, מִי וָמִי הַהֹלְכִים. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, בִּנְעָרֵינוּ וּבִזְקֵנֵינוּ נֵלֵךְ בְּבָנֵינוּ וּבִבְנֹתֵינוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבִבְקָרֵנוּ נֵלֵךְ, כִּי חַג ה' לָנוּ.

פרעה מנסה להשאיר חלק מהעם במצרים, ולאפשר חופשה רק לגברים. אך משה מסרב לכך, ולמעשה מסביר לו את מצבו: לא אוכל להיענות לבקשתך עד שתמלא לחלוטין את בקשתי.

אלא שהפעם מקשיח פרעה את עמדותיו, ו"מפוצץ" את המשא ומתן. הוא לא יקבל את בקשתו של משה לחופשה מלאה, וממילא לא יוכל להיעזר בשירותיו כדי למנוע את המכה הקרבה ובאה. פרעה מגרש את משה ואהרון מעליו, ומכת הארבה נוחתת על מצרים.

כל כך נלעג הוא פרעה כאשר עתה, באמצע מכת הארבה, הוא חוזר בו מעמדותיו הקשוחות וממהר לקרוא למשה ולאהרון (י, טז-יז):

> וַיְמַהֵר פַּרְעֹה לִקְרֹא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר, חָטָאתִי לַה' אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם, וְעַתָּה שָׂא נָא חַטָּאתִי אַךְ הַפַּעַם, וְהַעְתִּירוּ לַה' אֱלֹהֵיכֶם וְיָסֵר מֵעָלַי רַק אֶת הַמָּוֶת הַזֶּה.

אם חשב פרעה שיוכל להתמודד עם המכה בעצמו, ללא תפילותיהם של משה ואהרון, באה המכה וטפחה על פניו. הנה כי כן הוא מקבל לחלוטין את בקשת החופשה, ובלבד שיתפללו משה ואהרון לעצירת הארבה. משה מסכים ומעתיר אל ה' (י, יח):

> וַיֵּצֵא מֵעִם פַּרְעֹה וַיֶּעְתַּר אֶל ה'.

גם הפעם מקבל ה' את תפילת משה ועוצר את המכה, אף שדרישתו לשחרור העם מתחת יד מצרים לא התמלאה.

או אז באה מכת החושך. שוב קורא פרעה למשה ולאהרון, ושוב חוזרת התמונה המשפילה: פרעה מתחנן אליהם שיתפללו אל אלוהיהם, ובתמורה הוא מוכן לשחרר את כל העם לעבודה במדבר - את כל העם, אך לא את הצאן והבקר (י, כד):

> וַיִּקְרָא פַרְעֹה אֶל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר, לְכוּ עִבְדוּ אֶת ה', רַק צֹאנְכֶם וּבְקַרְכֶם יֻצָּג, גַּם טַפְּכֶם יֵלֵךְ עִמָּכֶם.

משה מרגיש היטב את המצב. דמותו של פרעה כבר הושפלה עד עפר. ברור לכל מי הוא המנהל את האירועים, ומי הוא השולט במצב. הוא לא מוכן לוותר בכהוא-זה על בקשתו. אם רוצה פרעה לקבל את סיועם של משה ואהרון, יהיה עליו לקבל את מלוא הדרישות שלהם (י, כה-כו):

> וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, גַּם אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת וְעָשִׂינוּ לַה' אֱלֹהֵינוּ. וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ לֹא תִשָּׁאֵר פַּרְסָה, כִּי מִמֶּנּוּ נִקַּח לַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֵינוּ, וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע מַה נַּעֲבֹד אֶת ה' עַד בֹּאֵנוּ שָׁמָּה.

פרעה, בקשיחות ליבו, אינו מוכן לוותר, ומסלק מעל פניו את משה ואהרון לתמיד.

ה. סגירת מעגלים

1. מעגל "שמות" ומעגל "וארא"

רגע לפני שעוזבים משה ואהרון את הארמון, הם עוד מתריעים (יא, ד-ח):

> וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, כֹּה אָמַר ה', כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרָיִם. וּמֵת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם... וְיָרְדוּ כָל עֲבָדֶיךָ אֵלֶּה אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲווּ לִי לֵאמֹר, צֵא אַתָּה וְכָל הָעָם אֲשֶׁר בְּרַגְלֶיךָ וְאַחֲרֵי כֵן אֵצֵא, וַיֵּצֵא מֵעִם פַּרְעֹה בָּחֳרִי אף.

וכולם מחכים לחצות הלילה.

עתה מובאים שני פסוקים שנראים תלושים לחלוטין מההקשר (יא, ט-י):

> וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, לֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה לְמַעַן רְבוֹת מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם. וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ אֶת כָּל הַמֹּפְתִים הָאֵלֶּה לִפְנֵי פַרְעֹה, וַיְחַזֵּק ה' אֶת לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שִׁלַּח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ.

התמיהה על פסוקים אלו גדולה: ברור בעליל שאין הם שייכים למציאות שבה אנו עומדים כעת, בין החושך ומכת בכורות, שכן הם מציינים בלשון עתיד - "לא ישמע אליכם פרעה", כלומר הם נאמרו עוד קודם למכות אלו. יתרה מזאת: הפסוק האחרון, "ומשה ואהרון עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה", שנראה כסיכום של כל

האירועים, מלבד היותו מיותר - נמצא שלא במקומו, שכן עדיין לא באה מכת הבכורות.

אולם כאשר אנו מתבוננים בפרספקטיבה רחבה של כל הסיפור, נגלה כי פסוקים אלו "סוגרים" את פרשת השליחות של משה אל פרעה, כמתואר בפרשת וארא:

וארא (ז, א-ז)	יא, ט-י
<u>וַאֲנִי אַקְשֶׁה אֶת לֵב פַּרְעֹה וְהִרְבֵּיתִי אֶת אֹתֹתַי וְאֶת מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם</u>	**וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה**
וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פַּרְעֹה	<u>לְמַעַן רְבוֹת מוֹפְתַי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם</u>
וְנָתַתִּי אֶת יָדִי בְּמִצְרָיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת צִבְאֹתַי אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בִּשְׁפָטִים גְּדֹלִים וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בִּנְטֹתִי אֶת יָדִי עַל מִצְרָיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם	*וּמֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עָשׂוּ* אֶת כָּל הַמֹּפְתִים הָאֵלֶּה לִפְנֵי פַּרְעֹה
וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתָם *כֵּן עָשׂוּ*	וַיְחַזֵּק ה' אֶת לֵב פַּרְעֹה וְלֹא שִׁלַּח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ

פסוקים אלו מבקשים מאיתנו לראות את כל התיאור הארוך של תשע המכות (ללא מכת בכורות) כיחידה אחת, שראשה - בשליחות השנייה של משה ואהרן אל משה, וסיומה - לפני מכת הבכורות. הנושא המרכזי של יחידה זו: בקשת ה' מפרעה לשחרר את ישראל וסירובו של פרעה. אולם לאורך השתלשלותה של יחידה זו, הולכת דמותו של פרעה ומתגמדת לעומת דמותם של משה ואהרן, כאשר נזקק זה הראשון לשירותיהם של האחרונים.

סגירתה של יחידה זו מהווה למעשה גם את פתירתה של ה"חידה" שאיתה סיימנו את פרשת שמות: מה טעם היה בשליחותו הראשונה של משה אל פרעה לבקש הקלה בעבודה? אחרי שקראנו את כל יחידת המכות אנו מבינים היטב את מטרת ה' בשליחות זו: דרישת החופשה שימשה ככלי בידיהם של משה ואהרן להתעלל[23] בפרעה, לסחוט אותו שוב ושוב, ובכך להפחית את ערכו ולהשפיל את דמותו.

בפרשת שמות מסופרת "תוכנית הביניים": בקשת משה לחופשה קצרה (בפגישה הראשונה שלו עם פרעה). הפרשה מתארת כיצד ביצע משה את שליחותו, כיצד הגיב פרעה בהכבדת העבודה וכיצד שב משה אל ה' מתוך אכזבה וביקש הסבר. הפרשה מסתיימת בחוסר הבנה (של משה ושל הקורא) ובציפייה גדולה לישועת ישראל. בפרשת וארא מתחיל יישום התוכנית הראשית: דרישת ה' מפרעה לשחרר את ישראל (בפגישה השנייה של משה עם פרעה). אולם כבר בראשיתו של תהליך זה - וכפי

23. מלשון: "את אשר התעללתי במצרים" (י, ב).

שייכתב גם בסיומו של התהליך, בסוף מכת חושך - מתריע ה' ש"לא ישמע אליכם פרעה" (ז, ד; יא, ט). גם תיאור ארוך זה, שנפתח ב-וארא ומסתיים ב-בא, וכולל בתוכו את כל מכות מצרים, מסתיים בציפייה גדולה לישועת ישראל.

מהלך האירועים של תשע המכות הבהיר לנו (ולמשה) את משמעותו של התהליך כולו. מדוע נדרש משה לבקש מפרעה חופשה קצרה (בפגישתו הראשונה)? על מנת שפרעה יוכל להיעזר בבקשה זו כדי לבקש ממשה ואהרון לעצור את יד ה'. ומדוע יכביד פרעה את ליבו במהלך המכות, כפי שנתבשר משה כבר בתחילת שליחותו? כדי שמלך מצרים ייאלץ, פעם אחר פעם, להשפיל את עצמו ולהזדקק לשירותיהם של משה ואהרון. כך, בתהליך מתמשך, בו נראה פרעה כורע על ברכיו בפני משה ואהרון, ואילו הם בקומה זקופה אינם מוכנים לוותר במאומה על מילוי בקשתם, הולכת דמותו של המלך האדיר והופכת קטנה ונלעגת יותר ויותר. לקראת סיומן של המכות, בתום מכת החושך, כבר ניכרת היטב מגמתן של המכות (י, א-ב): "לְמַעַן שִׁתִּי אֹתֹתַי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ, וּלְמַעַן תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵי בִנְךָ וּבֶן בִּנְךָ אֵת אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֹתֹתַי אֲשֶׁר שַׂמְתִּי בָם".

ניכר שפסוקים ט-י בפרק יא סוגרים את יחידת המכות, שכן עכשיו נפתח נושא חדש (יב, א):

> הַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים רִאשׁוֹן הוּא לָכֶם לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה.

המוקד עובר עתה להכנת בני ישראל לקראת חג הפסח, הקרבת הקרבן וכן הלאה[24].

2. מכת בכורות ויציאת מצרים

אין תמונה מתאימה יותר לסיום התהליך של שחרור ישראל, מאשר זו שקרתה בחצות הלילה: התמונה שבה עולה צעקה גדולה במצרים, כי אין בית אשר אין שם מת, ובה קורא פרעה למשה ולאהרון ובלי אומר ודברים, בלי ניהול משא ומתן ובלי הצעות פשרה למיניהן, ונעתר לחלוטין לבקשת המנהיגים (יב, לא-לב):

> וַיִּקְרָא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן לַיְלָה וַיֹּאמֶר, קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי גַּם אַתֶּם גַּם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וּלְכוּ עִבְדוּ אֶת ה' כְּדַבֶּרְכֶם. גַּם צֹאנְכֶם גַּם בְּקַרְכֶם קְחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם וָלֵכוּ, וּבֵרַכְתֶּם גַּם אֹתִי.

24. כאן צריך להפנות למאמרו המבריק של י' ברוכי, "יציאת מצרים - לוח זמנים", אורות עציון ל (תמוז תשנ"ט), עמ' 258-275. לפיו, פרשת החודש (פרק יב) לא נאמרה כאן, אלא כבר במעמד הסנה, עיי"ש. אם נצרף את דברינו לדבריו, נקבל שכעת חוזרת התורה אחורה, אל תחילת תהליך השחרור שהובא בפרשת שמות, ומציגה מחדש - באופן של טורים מקבילים (ראה לעיל הערה 12) - את כל תיאור האירועים האחרונים (קרי: מכות מצרים) מן הצד הישראלי.

אפשר לומר שבדברים אלו של מלך מצרים מתאחדים שני המעגלים: פרעה קורא למשה ולאהרון ודורש מהם לעזוב את ארצו. הוא דורש מהם ממש למלא את בקשתם, ללכת לעבוד את ה׳. אין הוא מציב את השחרור כתנאי במשא ומתן, כפי שעשה עד כה, אלא מוותר לגמרי על כל דרישה. הסיבה לכך: סוף סוף השתכנע פרעה שעליו לשחרר את העם מתחת העול המצרי, כפי שדרש ממנו ה׳ לאורך כל הפרשה. במילים אחרות: פרעה נכנע לדרישת ה׳ של השחרור מהעינוי - ומבצע זאת תוך כדי מילוי בקשת משה של החופשה מהעבדות.

פרעה יעשה כל שיבקשו משה ואהרן, ובלבד שיברכו אותו, דהיינו יצילו אותו מתחת ידו הקשה של ה׳. הרמב״ן מביא מספר ביאורים ל״ברכה״ זו, אשר שניים מהם מציגים יפה את איחודם של שני המעגלים:

> וטעם ״וברכתם גם אותי״ - **כאשר תזבחו לה׳ אלוהיכם** כאשר דיברתם ותתפללו על נפשותיכם שלא יפגע אתכם בדבר או בחרב, תזכירו גם אותי עמכם (= בקשת החופשה הקצרה). ובמכילתא: התפללו עלי שתכלה ממני הפורענות, כלומר **שלא ייענש עוד בעבורם** (= דרישת השחרור המוחלט).

באותה השעה נפסקים בבת אחת העינוי והשעבוד, ועם ישראל יוצא ממצרים לחירות עולם.